

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) หรือ สวพส. จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2548 โดยมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมให้ชุมชนบนพื้นที่สูงมีคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ดี ดำเนินงานภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง 44 แห่ง ครอบคลุม 616 กลุ่มบ้าน ใน 8 จังหวัดภาคเหนือ ประชากรทั้งสิ้น 256,955 คน การดำเนินงานในระยะแรกมุ่งเน้นการพัฒนาครัวเรือนเกษตรกรให้สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตด้วยการปรับเปลี่ยนการผลิตจากเกษตรเชิงเดี่ยวสู่เกษตรผสมผสานจากเกษตรเพื่อยังชีพสู่การประกอบธุรกิจเกษตร ด้วยการประยุกต์ใช้องค์ความรู้โครงการหลวงและวิทยาการปัจจุบัน ส่งผลให้กลุ่มเกษตรกรนาร่องสามารถผลิตอาหารที่เพียงพอสำหรับครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปีเพิ่มขึ้นจาก 31,126 บาท ในปี พ.ศ. 2547 (สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง, 2550) เป็น 193,037.91 บาท ในปี พ.ศ. 2562 (มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2563) พร้อมทั้งได้สร้างผู้นำเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จในการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรด้วยฐานความรู้ ตลอดจนสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการเกษตรที่เหมาะสมกับภูมิสังคมของชุมชนได้

แนวทางการดำเนินงานในระยะต่อไปของ สวพส. มุ่งเน้นการกระจายการพัฒนาให้ครอบคลุมกลุ่มประชากรและชุมชนบนพื้นที่สูงเป้าหมาย 616 กลุ่มบ้านอย่างทั่วถึง ด้วยกลไกเครือข่ายการเรียนรู้จากผลสัมฤทธิ์ของชุมชนในพื้นที่ดำเนินงานของโครงการหลวงและ สวพส. ซึ่งมีชุมชนที่มีผลการพัฒนาในระดับดีเยี่ยม 74 กลุ่มบ้านและระดับดีมาก 173 กลุ่มบ้าน อย่างไรก็ตามปัจจุบันเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีที่การเข้าถึงข้อมูล ข่าวสาร ความรู้เป็นไปอย่างรวดเร็วและทันเหตุการณ์ โดยการเรียนรู้ผ่านกลไกการส่งเสริมแบบเดิมของ สวพส. เพียงอย่างเดียวอาจไม่สามารถดำเนินการได้อย่างทันท่วงทีทันต่อการเปลี่ยนแปลง รวมถึงการพัฒนาเทคโนโลยีดิจิทัลที่รวดเร็วอาจทำให้ชุมชนบนพื้นที่สูงหรือกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสยิ่งถูกกีดกันออกจากการพัฒนาและการเข้าถึงบริการหรือสวัสดิการของภาครัฐ เนื่องจากไม่สามารถเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยีได้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าความรู้และการเรียนรู้ได้กลายเป็นสินทรัพย์ที่สำคัญทั้งในระบบการผลิตและการปรับตัวรองรับการเปลี่ยนแปลง การพัฒนาชุมชนจึงควรมุ่งเน้นการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ให้สามารถเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยคำนึงถึงมิติการเรียนรู้สิ่งใหม่ (learn) การเรียนรู้สิ่งที่รู้ด้วยมุมมองใหม่จากการเดิมความรู้ที่จำเป็น (relearn) และการทิ้งความรู้ที่ไม่จำเป็น (unlearn) อันจะเป็นการสร้างโอกาสและลดความเหลื่อมล้ำด้านความรู้ที่จะไม่ทำให้คนที่ยากจนที่สุดถูกทิ้งไว้ข้างหลังจากการพัฒนา

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2564 สวพส. ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและเครือข่ายทางสังคมในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง 3 ชุมชน ได้แก่ บ้านใหม่ โครงการฯ วังไผ่ บ้านปางแก โครงการฯ ถ้ำเวียงแก้ว และบ้านน้ำแปง โครงการฯ น้ำแปง โดยได้จำแนกหมวดความรู้เบื้องต้นที่จำเป็นต่อการยกระดับการเรียนรู้ของชุมชน 6 หมวด ได้แก่ การปลูกและดูแลพืช การจัดการคุณภาพผลผลิต การตลาด การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล การลดความเสี่ยง และการพัฒนาตนเอง พร้อมทั้งได้แบ่งองค์ประกอบการเรียนรู้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้บนพื้นที่สูง 4 มิติ ประกอบด้วย (1) ผู้เรียนรู้ที่มีคุณลักษณะของการเป็นผู้ใฝ่รู้ (2) หลักสูตรการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน (3) สภาพแวดล้อมของการเรียนรู้ทุกที่และทุกเวลา (4) ความสามารถในการเรียนรู้สิ่งใหม่และการเรียนรู้เรื่องเดิมแต่ในมุมมองใหม่ ซึ่งทั้ง 3 ชุมชน ผู้เรียนมีความเป็นผู้ใฝ่รู้และมีความสามารถในการเรียนรู้สิ่งใหม่

หรือมุมมองใหม่อยู่ในระดับปานกลางถึงมาก มีหลักสูตรการเรียนรู้ในระดับน้อย และสภาพแวดล้อม/ความพร้อมของเทคโนโลยีอยู่ในระดับน้อยถึงปานกลาง ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 ได้ศึกษาต่อเนื่อง 6 ชุมชนในอำเภอสองแคว อำเภอท่าวังผา อำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน ประกอบด้วย โครงการฯ วังไผ่: บ้านใหม่ บ้านสองแคว โครงการฯ ถ้ำเวียงแก: บ้านปางแก บ้านผาหมี่ บ้านปางปุก และโครงการฯ น้ำแบ่ง: บ้านน้ำแบ่ง เพื่อประเมินความรู้ ความเข้าใจ และทักษะการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลของเกษตรกร 4 ด้าน ประกอบด้วย การเข้าถึงเทคโนโลยีดิจิทัลได้อย่างมีประสิทธิภาพ การใช้เทคโนโลยีดิจิทัลที่แสดงถึงความชำนาญในการใช้อินเทอร์เน็ต ความเข้าใจคือทักษะที่จะช่วยผู้เรียนเข้าใจบริบทและประเมินสื่อดิจิทัล เพื่อให้สามารถตัดสินใจเกี่ยวกับการกระทำบนโลกออนไลน์ รวมถึงการตระหนักว่าเทคโนโลยีมีผลกระทบต่อพฤติกรรม ความเชื่อ ความรู้สึก รวมถึงการสร้างหรือความสามารถในการผลิตเนื้อหาและการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพผ่านเครื่องมือสื่อดิจิทัลที่หลากหลาย ผลการวิเคราะห์เบื้องต้น พบว่าทั้ง 6 ชุมชน มีความสามารถในการเข้าถึงและใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในระดับดีถึงดีมาก เนื่องจากมีระบบสัญญาณเครือข่ายอินเทอร์เน็ตในชุมชน เพราะไม่ได้อยู่ในพื้นที่ห่างไกลทุรกันดารมาก แต่ด้านความเข้าใจหรือความสามารถในการตัดสินใจเกี่ยวกับการกระทำบนโลกออนไลน์ รวมถึงความตระหนักเกี่ยวกับผลกระทบของเทคโนโลยีของชุมชนบ้านปางแกอยู่ในระดับดี ส่วนอีก 5 ชุมชนอยู่ในระดับปานกลางถึงน้อย การสร้างเนื้อหาและการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพผ่านเครื่องมือสื่อดิจิทัลที่หลากหลายของชุมชนบ้านผาหมี่อยู่ในระดับดีมาก ส่วนผลวิเคราะห์สถานะการเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ใน 4 มิติ ได้แก่ (1) ผู้เรียนรู้ที่มีคุณลักษณะของการเป็นผู้ใฝ่รู้ (2) หลักสูตรการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน (3) สภาพแวดล้อมของการเรียนรู้ทุกที่และทุกเวลา (4) ความสามารถในการเรียนรู้สิ่งใหม่และการเรียนรู้เรื่องเดิมแต่ในมุมมองใหม่ พบว่าชุมชนบ้านใหม่และบ้านปางแกมีสถานะการเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ในระดับปานกลาง ส่วนชุมชนบ้านสองแคว บ้านน้ำแบ่ง บ้านผาหมี่ และบ้านปางปุกอยู่ในระดับน้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติสภาพแวดล้อมของการเรียนรู้ทุกที่และทุกเวลา ทั้งนี้ผลการวิเคราะห์สถานะการเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้จะทำให้สามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรในการยกระดับอาชีพและการปรับตัวของชุมชนในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง Growth Pole วังไผ่ที่แม่นยำและเหมาะสม

ดังนั้นในปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 จึงเน้นการทดสอบกระบวนการเรียนรู้เพื่อยกระดับอาชีพและการปรับตัวของกลุ่มเกษตรกร โดยกระบวนการพัฒนาเชิงระบบที่ประกอบด้วย (1) การเลือกชุมชนนักปฏิบัติที่มีเป้าหมายในการยกระดับการเรียนรู้ (2) การวิเคราะห์ศักยภาพและคุณลักษณะความใฝ่รู้ของผู้เรียนรู้ที่อยู่ในชุมชนนักปฏิบัติ (3) การประเมินหลักสูตรหรือแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน (4) การสำรวจความพร้อมของสภาพแวดล้อมในการเรียนรู้ทุกที่และทุกเวลา (5) การประเมินความสามารถในการเรียนรู้สิ่งใหม่และการเรียนรู้เรื่องเดิมแต่ในมุมมองใหม่ (6) การนำความรู้ไปใช้ดำเนินงานเพื่อบรรลุเป้าหมายของชุมชนนักปฏิบัติ และ (7) การประเมินการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะ ทศนคติ และแรงบันดาลใจของผู้เรียนรู้ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับภูมิสังคมบนพื้นที่สูงที่มีการใช้ความรู้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหา พัฒนาตนเอง และเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนพื้นที่สูงให้สามารถบริหารจัดการภายใต้สภาวะวิกฤต ปรับรูปแบบการประกอบอาชีพภาคการเกษตรที่เท่าทันการเปลี่ยนแปลง และดำรงชีพได้อย่างยั่งยืน อันจะเป็นการกระจายโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม ลดความเหลื่อมล้ำด้านรายได้และการเข้าถึงบริการของรัฐในกลุ่มประชากรบนพื้นที่สูงที่สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนแห่งสหประชาชาติ (SDGs)

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อทดสอบกระบวนการเชิงระบบในการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง
2. เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จของการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้บนพื้นที่สูง

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1.3.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่

ดำเนินงานในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงจังหวัดน่าน จำนวน 3 แห่ง ได้แก่ วังไผ่ ถ้ำเวียงแก้ว และน้ำแบ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มเครือข่ายพื้นที่ (Growth Pole) เดียวกันเพื่อให้คุ้มค่ากับการลงทุนพัฒนาเครื่องมือเพื่อการเรียนรู้และเป็นกลุ่มพื้นที่ที่มีตั้งแต่ 5 ชชาติพันธุ์ขึ้นไป (เมี่ยน ขมุ ไทลื้อ ม้ง คนไทยพื้นเมือง) รวมจำนวนทั้งสิ้น 5 ชุมชน แบ่งเป็น

1) พื้นที่ดำเนินงานต่อเนื่องปี พ.ศ. 2565 จำนวน 5 ชุมชน ได้แก่ บ้านใหม่ บ้านสองแคว (วังไผ่) บ้านปางปุก บ้านหางทุ่ง (ถ้ำเวียงแก้ว) บ้านน้ำแบ่ง (น้ำแบ่ง)

2) พื้นที่เตรียมการขยายผลกระบวนการเชิงระบบในการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง จำนวน 3 แห่ง ได้แก่ แม่สลอง วาวี และห้วยก้างปลา

1.3.2 ขอบเขตเชิงเนื้อหา

1) การศึกษารูปแบบการเรียนรู้ในปัจจุบันของกลุ่มเกษตรกรนาร่อง (CoP) ในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง

2) การประเมินความพร้อมของกลุ่มเกษตรกรนาร่องในการพัฒนาเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ 4 มิติ ดังนี้

- ผู้เรียนรู้ที่มีคุณลักษณะของการเป็นผู้ใฝ่รู้
- หลักสูตรการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน
- สภาพแวดล้อมของการเรียนรู้ทุกที่และทุกเวลา
- ความสามารถในการเรียนรู้สิ่งใหม่และการเรียนรู้เรื่องเดิมแต่ในมุมมองใหม่

3) การทดสอบกระบวนการเรียนรู้เชิงระบบเพื่อยกระดับอาชีพและการปรับตัวของกลุ่มเกษตรกรนาร่องที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้บนพื้นที่สูง

4) การศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จของการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้บนพื้นที่สูง

5) การสำรวจข้อมูลพื้นฐานเพื่อเตรียมการขยายผลการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง จำนวน 3 แห่ง ได้แก่ แม่สลอง วาวี และห้วยก้างปลา